

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖREBŐL.

Első kötet. — Második kötet. — Harmadik kötet. — Negyedik kötet. — Ötödik kötet. — Hatodik kötet. — Hetedik kötet.

Nyolczadik kötet.

I. Szám. A helynevek és a történelem. *Pesty Frigyes* r. tagtól. 40 kr. — II. Szám. Erzsébet Anglia királynéja és Ausztria. 1563—68. Adat a XVI. század vallási történelméhez. Kiadatlan kútfők nyomán *Wertheimer Ede*től. 30 kr. — III. Szám. A királyi könyvek a vegyes házakbeli királyok korszakában. *Hajnik Imre* lev. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. Az első hazai hírlap. 1705—1710. *Thaly Kálmán* lev. tagtól. 30 kr. — V. Szám. Dobó István Egerben. Székfoglaló értekezés. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Szalay Ágoston emlékezete. *Dólk Farkas* l. tagtól. 10 kr. — VII. Szám. Északnyugoti utam. *Rómer Flóris* rend. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. Bél Mátyás. Székfoglaló értekezés. *Haan Lajos* r. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Tata fénykora. (1412—1542.) *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — X. Szám. A körmezei régi kamara és grófjai. *Krizsó Páltól*. 40 kr.

Kilenczedik kötet.

I. Szám. A tervezett négyes szövetség Ausztria-, Orosz-, Francia- s Spanyolország közt. 1787—1790. (Adalék Ausztria keleti politikájához.) Kiadatlan források alapján írta *Wertheimer Ede*. 50 kr. — II. Szám. A Limes Dacicus első része. *Torma Károly* r. tagtól. 90 kr. — III. Szám. Jelentés a gyulafehérvári káptalan levéltárában tett kutatásokról. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — IV. Szám. A kalendáriumokról. *Jakab Elek* l. tagtól. 40 kr. — V. Szám. Az aquincumi amphitheatrum északi fala. (Jelentés az ottani ásításokról.) *Torma Károly* l. tagtól. Nyolcz fametszettel s tizenöt fénynyomatu táblával. 1 fnt. — VI. Szám. A zómi és olahi apátságok. *Balássy Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. Napólyi Péter. Egy diplomata a XVII. század elejéről. *Szilágyi S.* r. tagtól. 10 kr. — VIII. Szám. A Renaissance kezdete és fejlődése, különös tekintettel hazánk műépítészeti emlékeire. *Miskovszky Victor* l. tagtól. 40 kr. — IX. Szám. Marsigli élete és munkái. *Beliczay Jónástól*. 60 kr. — X. Szám. Az európai vasúti ügy fejleményei és eredményei a magyar magánjog szempontjából. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 50 kr. — XI. Szám. A paraszt vármegye. *Gyárfás István* l. tagtól. 30 kr. — XII. Szám. Adatok a helynevek történetéhez. *Majláth B.* l. t. 20 kr.

Tizedik kötet.

I. Szám. Bethlen Gábor és a svéd diplomácia. A stockholmi kir. svéd államlevéltárakban s az uppsalai egyetemi könyvtárban őrzött adatok alapján írta *Szilágyi Sándor* r. t. 20 kr. — II. Szám. Az 1609-ki pozsonyi országgyűlés történetéhez. *Zsiliaszky Mihály* levelező tagtól. 30 kr. — III. Szám. Forgách Ádám és Báthory Söfia ékszarveinek történetéből. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. — IV. Szám. A Fuggerek jelentősége Magyarország történetében. *Wenzel Gusztáv* r. tagtól. 40 kr. — V. Szám. A jászkúnok nyelve és nemzetsége. *Gyárfás István* lev. tagtól. 50 kr. — VI. Szám. Mythologiai elemek a székely népköltészet- és népiéletben. Székfoglaló *Kozma Ferencz* l. tagtól. 30 kr. — VII. Szám. A Hajdúk kibékítési kísérlete Ináncson 1607-ben. *Majláth Béla* l. tagtól. 20 kr. —

A

ROMANISMUS ILLYRICUMBAN.

SZÉKFOGLALÓ.

RÉTHY LÁSZLÓ

L. TAGTÓL.

(Felolvasva a M. Tud. Akadémia II. osztályának 1896. évi december 7-iki ülésén.)

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

MAGY. AKADEMIA
KÖNYVTÁRA

A ROMANISMUS ILLYRICUMBAN.

Mióta a természettudományi módszer az összehasonlító nyelvészetet, az etnológiát s más rokon, az emberrel mint a természet jelenségével foglalkozó disciplinákat szabályozta, mindinkább érezzük, hogy az a történeírás, mely az írott forrásokra és emlékekre fekteti a súlyt, mindinkább több hézagot tüntet fel, s e hézagokon a történelmi kérdések egész sora támadt, melyekre a választ csak eme új ismeretek adhatják meg. Maga a római történelem is, mely a források és emlékek kimeríthetlen bőségére és sokoldalúságára támaszkodva, a speciális tanulmányoknak számos részletkérdésre kiterjedő eredményeivel szinte a tökéletesség színvonalát látszik elfoglalni, olyan kérdések egész sorát hagyja megoldatlanul, melyeknek módszeres megoldása a történelmi felfogást lényeges pontokban fogja megváltoztatni.

A római birodalom területén végbement *romanismus* vagyis az új-román népek keletkezése s külön nemzeti egyedekké való szétválása is ilyen kérdés, a minnek igazi képét a római történelemírásban, a nagy Mommsent sem véve ki, hiába keressük.

Alapjában hibás, de az ő nagyszabású munkásságával is szentesített ely az a római korról foglalkozó historikusoknál, hogy a romanismus azonos fogalom, a hódítások nyomán járt latin nyelv hivatalos uralmával. A hivatalos latinság mellett számba veszik ugyan a lingua rusticát, melynek ágai-ból közvetlenül alakultak az új-latin vagy román nyelvek, de

mindaz, a mi ennek kapcsán mondanak, annyira határozatlanul, szinte csak mellékesen van érintve, hogy a romanismus lényegét, feltételeit, módját s consequentiát illetőleg, kielégítő választ nem adnak.

Pedig a romanismus természetes mivoltának megértése nagyfontosságú történelmi érdekekkel áll kapcsolatban. Nyugaton, hol a latin világ folytatását megszakítás nélkül századról századra látjuk egészen korunkig, a latin világ határai csaknem összeesnek a római birodalom egykori határaival, s a hol ez nincs, mint Britanniában s a déli német tartományokban, ott a germán fajok térfoglalása megérteti az ethnografiai határok változásait, s így ott a romanismus kérdése csakugyan alárendelt a historikus szemében, s nem okoz semmi zökkenést, ha a történetíró e kérdést egészen a nyelvészetnek engedi át, a mint az tényleg is van. E körülmény az oka, hogy nyugat-európai írók a romanismussal, mint nemzetképző tényezővel a római történelem körén belől úgyszólván alig foglalkoznak.

De nálunk, a régi Róma szélén, a hol a romanismus ügye egy érthetetlen jelenséggel van kapcsolatban, a hol a régi Róma történetei a tudományos érdek mellett vitás ethnografiai érdekekkel szövődnek össze: természetszerűleg meg kellett változniök, illetőleg bővílniök kellett a kutatás eszközeinek is, mert más természetű a tárgy maga, mint ott.

A tudomány methodusai az ismeretek bővülésével, s helyi viszonyok szerint változnak s vesznek magukba új elemeket. Nálunk a romanismus kérdése az ethnografiába vág, ethnografiai szempontoknak kellett tehát felmerülniök ott, hol a nyugati rómaiság kutatója előtt e szempontoknak fontossága elenyészik.

Helyzetünk hozza magával, hogy a római birodalom vég-határán lefolyt eseményeket új szempontokból is s más eszközökkel, a locális viszonyok bővebb ismeretével s közelebből nézzük, mint azokat nyugaton láthatják; bizvást el is mond-hajuk, hogy mi a dolgokat *jobban is látjuk*, mint azokat a nyugat-európai tudósok egyáltalán láthatják.

Feléjthetetlen mesterem, *Hunfalvy Pál* volt az, ki a római történelembe az oláh nyelvészetet, s a hazai és balkáni

ethnológiát belevitte, így folytattam én az ő munkásságát, midőn az »*Oláh nyelve és nemzet megalkulása*» című műve-met írtam.

E tanulmányok kapcsán ismertem fel annak az uralkodó felfogásnak a felületességét, hogy a római korban a latin nyelv hivatalos térfoglalásával együtt járt a barbárok romanizálódása. Könyvemben egy fejezeten át foglalkozom azzal, hogy a romanismus forrását, okait s feltételeit kimutassam, a mi arra az eredményre vezetett, hogy Dácia területén ethnológiai értelemben romanismus nem is volt. Kifejtettem, hogy a latin nyelv a római birodalom több tartományában az életnek csak külső eszközét képezte, a mely csak lebegett a népek felett, s megszüntével nyomtalanul el is enyészett mindenütt, hol való-ságos latin (román) ajkú népek helyet nem foglaltak.

Csak ott alakultak új román népek, a hol római nyelvű colonusok telepedtek le, oda az élet nyelvét, a család és társadalom közlekedő eszközekép vitték magukkal, vagyis *fajukkal plántálták át anyanyelvüket*.

A római colonusok azonban nem voltak egyenletesen megoszolva a birodalmi provinciákban. *Hispania* Kr. e. 197-ben lett római tartomány, midőn Itália még bőven rendelkezett belföldi elemekkel; hasonlóképen *Galliát* sok itáliai gyarmatos kereste fel s szerzett magának új hazát, s az assimilatióval gyorsan bővítette ki a római nyelv határait, közvetlen érintkezéssel enyésztetve el az autochthon idiómákat, melyek a római telepek körül mindig kisebb térre szorultak, s utolsó maradványaik (a ma is élő bászk és breton kivételével) csak a középkorban olvadtak fel a spanyol és francia nyelvben.

Eltekintve az észak-itáliai vagy lombard siktól s az Alpes-vidékek déli völgyeitől, melyek geographiailag összefüggenek s a romanismus természetes útját alkotják: kelet felé csak a Balkán-félsziget adriamelléki részein tudunk sűrű itáliai colonisatióról.

Dalmácia és Albánia partvidéke, melyet úgyszólván kiszolgáltatt a természet Itáliának, mert a hozzájutás onnan a legkönnyebb s gyarmatosításra a legalkalmasabb, a Kr. e. 146. évtől kezdve, midőn az a római hatalom alá került, szintén mozgalmas latin világ képét tünteti fel, míg például a

későn rómaivá lett Dáciaát a császárok többnyire *kis-dáciai* gyarmatokkal népesíthették be.

A földközi tenger medencéje körül terülő tartományok voltak tehát azok, hol a romanizmusnak tér nyílt, hol itáliai rajok sugáralakban helyezkedve el, mindenütt a lingua rustica-t honosították meg, melyekből a spanyol, portugall, provençei, franczia stb. új román nyelvek fakadtak. Távolabb eső tartományok Germánia, Brittanía, Pannónia, Dácia, Kis-Ázsia, Afrika, a hivatalos latin nyelv tudása mellett is megmaradtak azoknak, a kik a hódítás előtt voltak, s nyelveik mindössze csak külső hatásokat, kulturszókat fogadtak el, mint azt az angol és német nyelvek latin elemei világosan mutatják.

Meg vagyok győződve, hogy a latin világ terjedelme a római korban nem volt nagyobb a mainál, sőt szűkebb anynyiban, hogy pl. a romanizmus Spanyol- és Franciaországban csak a középkor végén nyerte mai kiterjedését, s hogy a Balkánon keletkezett oláhság csak a XII—XIV. században huzódott a Dunán át s honosodott meg a kárpátvidékeken.

A oláhság balkáni eredete, t. Akadémia, végérvényesen meg van oldva. Maguk az oláhok is bele fognak nyugodni a változhatlanba, s az oláh tudósok ifjabb generációjá, mely nem politizál, de tanul, nyíltan hirdeti is (Gaster, Tiktin, Nadejda, Alexi s mások), hogy az oláh nyelv bölesője csakis a Balkánon keresendő.

Az eredet helye, viszonyai és korára nézve azonban a kérdés még nincs végleg kifejtve. Ez az oláhságnak már speciális belügye ugyan, de a magyar tudományosságnak, mely a kérdés megoldásában első szerepet vitt, nem szabad megelégedni azzal, hogy a dáciai continuitás elméletét megezáfolta, tovább kell haladnunk az ösvényen s el kell jutnunk az eredet legelső forrásáig.

Az oláh nép és nyelv a Balkánon keletkezett. Ez az egyetlen tudományos álláspont, melyből a kérdés tanulmányozója kiindulhat. De »mikor» és »hogyan?» ... e kérdésekre akarok most még egyszer visszatérni, s azokra, azt hiszem, kézzelfoghatóbb s határozottabb feleletet adni, mint tíz év

előtt írott könyvemben adhattam. Akkor csak körvonaláiban láttam a balkáni romanizmust, s színteréül az adriai partvidékeket jelöltem meg olyanokúl, a hol a romanizmus életfeltételei megvoltak; a részleteket azonban nem tudtam megkülönböztetni, úgy hogy, bár a keret helyesen van megjelölve, a kép színei összefolynak, s úgy tetszett már akkor is, hogy a magyarázatból valami hiányzik. Úgy is volt; ma a részletek világosan határolva vannak előttem, s a mint ma látom a dolgokat, az eredmény nagyon elüt akkori felfogásomtól. Azt látom ma s igyekszem kimutatni, hogy a Balkán-félszigeten nem egy, korára és tartalmára nézve egységes, de három, egymással össze nem téveszthető, szervesen össze nem függő s tartalomban is eltérő romanizmust kell megkülönböztetnünk. Az oláh nyelv alakulásának processusa pedig akkor nem is sejtett részletekkel bővül újabb kutatásaim alapján.

A balkáni romanizmus három különböző jelenségét a következőkben foglalom össze:

I. A római uralom alá került Illyricumban már az időszámításunk előtti században nagyban megindult az olaszországfelőli colonisatio, a mi a császárok korában az I. és II. században mindig nagyobb fejlődésnek indult. A Quarnerótól kezdve le Dyrrhachiumig hosszú sorban alakultak latin coloniák, melyek egy második Itáliát varázsoltak a partvidékekre. Nevezetesebb gyarmatok: Tarsatica (Fiume mellett, ma Tersatto), Senia (Zeng), Jader (Zára), Blandona (Vrana), Scordona (Sebenicón túl), Ridentarum (u. o.), Tragurium (Trau), Salonae (Spalatro), Epetium (Stobrez), Delminium (Trilj), Narona (Metkovié), Epidaurum (Raguza-Vecchia), Risinium (Risano), Acrvium (Cattaro), Lissus (Ljes), Dyrrhachium (Durazzo). A szigeteken: Issa, Solentia, Brattia, Pharia, Coreyra-Nigra stb.

A nyelv, mely e földszalagon meghonosult, azonos volt az itáliaival, s azzal szakadatlan összefüggésben lévén, osztozott annak időnkénti, úgy külső mint belső változásaiban, azaz, hogy úgy Itáliában, mint a dalmát partokon a latinból ugyanazon nyelvtörvények szerint egy közös fejlődés az ó-olasz nyelv támadt. A közelség s a népek közvetlen forgalma állandóan biztosította e közösséget, úgy hogy a dalmátiai és itáliai olaszság,

mint ma a római korban is legfőlebb mint tájszólás különbözhetek egymástól.

Ez a dalmáciai latinság a gyarmatvárosok körül lakó beenszülött illyr elemeket korán asszimilálta s belevonta a római társadalomba. A dalmáciai palaeographiai emlékeken, melyekből a Corp. Inscr. Latinarum első kiadása 1608-at sorol fel, tömérdek illyr eredetű személynév ismerünk, jelöl, hogy a római társadalom sok illyr elemmel bővült, a kikkel a partvidékeken az illyr idiómák elenyésztek. A romanizált elemekből nagy császárok is születtek, így Diocletianus, a kinek spalatói fényes padotája hirdeti az illyr faj részvétét a római civilizációban.

A partvidéki itáliai nyelv bizonyára a belföldre is hatott, s ott is alakúlhattak kisebb-nagyobb latin nyelvű telepék illyr néprétegeken, melyek csak később a középkor zavaraiiban enyészhettek el. Az a kis történet, melyet Theophanes ír le (Chronographia 394.), látszik ilyesmit bebizonyítani. Az avar kagán beütéséről lévén szó, írja Theophanes, hogy, midőn a kagán délnék indult Thrákiába s a eszászári sereg a Haemusból kijövet, az avarokat készületlenül találja, kedvező alkalom nyílt volna a győzelemre, ha egy esemény a byzanti sereget meg nem zavarja. Egy teherhordó állat hátáról a mátha lecsuszott, s egy katona, hogy a hajcsárt figyelmeztesse, ezt kiáltotta utána *honi nyelven*: »torna, torna, fratre«. Ezt az illető nem hallotta meg, de a katonák meghallották, s azt hívén, hogy az ellenség van közelükben, ijedten torna, torna kiáltásokkal megfutamodtak. A »torna, torna, fratre« szavai olaszok, a miből nyilván következik, hogy a partvidéki lakosokon kívül más olasz elemek is alakultak a continens belsőbb részein, mint városlakók s földmivesek. Biztosra vehető, hogy ilyen latin gyarmatok a mai Boszniában, Szerbiában is alakultak, s a Pontus mellékén is, hol a byzanti írók emlegetnek rómaiakat, mint egykori gyarmatosokat.

2. A római hatalom vasmarokkal fogta össze az illyr népeket, melyek egykor Nagy Sándor hadseregének zömét képezték s a kik a későbbi századokban egy Skenderbeget is adtak a keresztény világnak, s a kik ma is dacolnak a török uralommal, mely a Skiptár törzsfőnöknek csak névleges sou-

verainje. Sok véráldozatba került a rómainak a hegyvidéki illyrek meghódítása, s míg a partvidékiek illyrjei csakhamar összeolvadtak az olaszokkal, a hegyvidéki törzsek illyreknek maradtak mindvégig. De a romanizmus náluk is érvényesült bizonyos alakban. Az illyr törzsek conventusokba osztva (Conv. Salonitanus és Conv. Naronitanus) a római intézményekkel a civilisatio büvkörébe jutottak, nyelvükbe római szavak szivárogtak, melyek mindenike egy-egy lépést jelez a romanizmus felé. E szavak többnyire a cultura fogalmait illetik, s tartalmukra nézve következő csoportokba foglalhatók:

Állami s városi élet: eszászár, király, consul, fejedelem, korona, törvény, törvényszék, hadsereg, hajóhad, nép (nemzet), vám, hajókormány, hatalom; város, falu, palota, ház, fal, torony, harang, kapu, kút, fürdő, téglá, lépcső, ablak, kemence, mész, csatorna, pénz.

Társadalom: béke, háború, szomszéd, barát, ellenség, atya, szülő, mostoha anya, mostoha atya, nagybátya, iker, aszszony, hitestárs, házasság, özvegy, munka, adósság, parancs.

Földművelés, ipar: szántóföld, szőlő, babér, méz, alma, olaj, gesztenye, kender, bors, sárgadinnye, gyökér, galy, levél, malom.

Természet, időbeosztás: világ, ég, levegő, szél, nyár, óra, éjjel, dél, kedd, szerda, hét, évszázad, test, élet, egészség, epe, köny, erő, halál, folyó, part, homok, sugár, léng, ló, kutya, oroszlán, hal, galamb, nyúl, öszvér, sólyom, nyáj.

Kereskedelem, érték: réz, ólom, arany, ezüst, öl, rőf, pár, szám, összeg, pénz.

Tárgyak nevei: kard, fűrész, nyereg, íveg, márvány, bárka, kerék, szekér, íj, szekrény, malomkő, üllő, köpeny, ing, ág, gyertya, ivópohár.

Műveltségi szavak: könyv, toll, papír, levél, írás, dal, mese, vers, kép, orvos.

Elvont fogalmak: értelem, akarat, félelem, bizalom, sors, igazság, kár, remény, szüziesség, erény.

A partvidéki romaiság révén jut hozzájuk a kereszténység is: isten, angyal, ördög, szentháromság, szent, kereszt, egyház, áldás, esoda, evangélium, mise, pap, ünnep, megváltás, imádság, böjt, husvét, karácsony stb., mindannyi latin származ-

zású az albán nyelvekben. Ezekhez járulnak némi grammatikai elemek is, úgy hogy az albán nyelv a romanismus útján félben maradt nyelvnek tekinthető.

Megjegyzendő, hogy az átvett szavak egyrésze messze régiségbe vezet, mikor az olasz nyelv fonetikája még nem alakult ki. Így az albán nyelvben több olyan szó van, mely még akkor került belé, mikor a latin a caelumot kælum-nak, a vicinust vikinus-nak ejtette, tehát az V—VI. század előtt.

A nyugat-római császárság idején a romanismusnak csak e két körét constátállhatjuk a Balkán-félszigeten.

3. A romanismus harmadik alakja későbbi ezekenél. Ez az oláh nyelv alakulása. Azelőtt azt hittem, hogy az oláh nyelvet a bennszülött illyr törzsek s a partvidéki olasz colonisták közötti érintkezés s a keresztény vallás népies latinja hozta létre. De *e magyarizát helytelen*. Ezt két körülmény dönti el: a) az oláh nyelvnek latin anyaga par excellence a pásztorélet fogalmai körül csoportosul, ilyen nyelvet pedig bennszülött népfajok, városlakó, polgári rendű gyarmatosoktól nem tanulhattak; b) az oláh nyelvben olyan hangtani sajátosságok is feltűnnek, melyek különböző itáliai tájszólásokban is nyilatkoznak, de az illyr partvidéki olaszok nyelvében nem voltak meg (az albánban levő kölcsönszókban t. i. nem találjuk nyomukat).

E jelenségek figyelembevételével most már rá fognak találni a kérdés nyitjára, még pedig úgy, hogy az oláh nyelvet alkotó alap-tájszólások Itália felől külön kellett érkeznie, a két felet vázolt romanizmustól függetlenül.

E folyamatot a rendelkezésünkre álló adatok összevetésével a következőkben tüntetem fel:

Nem tudjuk évszámmal megjelölni az időt, mikor? de a VII—VIII. századnál alig korábban, akkor tudniillik, mikor a régi Rómát már régen új népek alakították át, mikor Dalmácia olasz városai is elpusztultak, vagy annyira elnéptelenedtek, hogy a bennszülött fajokra befolyással többé nem voltak, mikor a latin hivatalos nyelv is teljesen letűnt a Balkánról s szerepét a byzanti görög váltotta fel, s végül akkor, mikor az olasz nyelv fonetikája már megalkult, a mit pontosan lehet datálni, így a e (k), e és i előtt a VII. század

körül lesz es-vé, a j, g szintén e században alakult át zs, illetőleg dzs-vé; — ekkor történt, hogy az apennini hegyekből Friaulon át Aquileja, Udine táján s a mai Krājuán át állattenyésztest üző hegyi lakosok (pásztorok) valamely localis okból vagy vándorösztönüktől vezetve, talán tömegesebben kezdtek áthúzódni az egykori Illyricumba, nyájaikat és csordáikat hajtva legelőről legelőre.

Ez az itáliai pásztor-nép magát *románnak*, nyelvét *román nyelvnek* hívta. Mért? . . . azt hihetnők, hogy azért, mert a VII—VIII. század körül az új latin nyelveket *lingua romana*-nak nevezték a *lingua latinával* szemben. Ez a név ilyenformán tájékoztató dátumul kínálkoznék a beköltözés idejének meghatározásához, s ennek kapcsán hajlandók volnánk analógiátul a Svájc déli cantonjaiban s Tirolban lakó *romansch*, *romansch* (rhätoromán) nemzet névre hivatkozni, ha nem volna bizonyos, hogy ez utóbbi neveket a modern nyelvészek kezdték e tájszólásokra alkalmazni. Bizonyos, hogy a »lingua romana« distinctio, a »lingua latina«-val szemben irodalmi volt, így nevezték általában a nyugati új román nyelveket, a francziát, a provenceit, a spanyolt, a nélkül, hogy ez a nép alsó rétegeibe hatott volna; olyan területet kell tehát keresnünk, a hol e név *ethnographiái* lehetett.

Ez a terület pedig nem lehetett más, mint a mai *Romagna*, a ravennai exarchatus területe, vagy ettől délre az Apennin-hegység olyan része, mely a *pápai birtok* területéhez tartozott. A román név így localis jelentésű, mint a napoletano, calabrese, sardo, friulano stb., a mint az olasz köznép magát vidékenként megnevezi.

Itáliában a római név a topographiában csak e két területen maradt meg, Róma és környékén (tartományában) mint ősi név s Romagnában későbbi események folytán. Az utóbbiról szabadjon néhány szót mondanom.

Midőn 476-ban Odoaker Romulus Augustulust letette, Olaszország a nyugati gótok birtoka lett; a nyugati gótokat 489-ben egy új áradat, a keleti gótoké követte s Itália Nagy Theodorik uralma alá került. A keleti góthok bár simultak a hódolt itáliai lakosok műveltségéhez, de az uralkodó faj arianismusa a római kereszténységgel kiegyenlíthetlen ellen-

tétben állt. A vallási ellentét s a byzanti császárság antagónizmusa mérkőzésre vezetett, midőn I. Justinianus vezéréi Belizár és Narzes a gótokra esve 536—555-ig tartó küzdelemben Itáliát a keleti császárságnak megszerezték. Itáliát mint byzanti tartományt a császár nevében a Ravennában székelő exarcha kormányozta. Ez időben megyt a ravennai exarchatusra a *Románia* név, mint ahogy más byzanti területeket is így neveztek. Románia vagy Romaca volt a keleti császárság európai és ázsiai része, innen a mai Rumélia s Kis-Ázsiának Rum megnevezése az arabok és törököknél. A császár maga római császárnak nevezi magát: *Βασιλεὺς τῶν Ῥωμαίων*; a görög nyelv: ἡ γλῶσσα Ῥωμαϊκὴ (azaz római nyelv s nem hellén, a mi akkor a pogányság fogalmával volt egy).

568-ban ismét egy germán néptörzs, a longobardok törnek be Itáliába, s Velence, Ravenna, a pentapolis (Rimini, Pesaro, Fano, Sinigaglia, Ancona), továbbá Róma és Sicília kivételével az egész északi és Közép-Itáliát uralmuk alá vették.

A longobardok később kiűzték Ravennából a görögöket s ők ültek azok birtokába.

A VII. században a képrombolás miatt Róma ki akarván vonni magát a byzanti uralom alól, mely közép és déli Itáliára terjedt ki, de minthogy a longobardok is törekedtek Rómával bővíteni a birodalmat, a pápák a frankokat hívták segítségül, kik 754. és 756-ban leverték a longobardokat s a felszabadított exarchatus (Romániát) a pentapolissal együtt Pipin frank király a pápának adományozta, a mivel a pápaság világi hatalma alakult meg.

A byzanti uralomra emlékeztető Románia név továbbra is fennmaradt az Adria mellékén; a X. századig Romániának írják, aztán Romandiola lesz, végre a Romagna névben állandósul.

Akár Róma, akár Románia, de mindenesetre az egyházi állam az a terület, melynek hegységeiből a magukat romának nevezett pásztortörzsek kiszakadva, az ott lefolyt zürzavaros események nyomása alatt elindultak maguknak új hazát keresni.

Mindezeket a nyelvészet is igazolja. Az oláh nyelvnek hangtani sajátosságai Közép-Itáliára utalnak bennünket. Felülő az oláh nyelvben például, hogy a qu és gv helyén bizonyos esetekben p, b hangot ejt, pl. apa = aqua, patru = quattro, lacte = lacte, limba = lingua stb. E hangsajátság a sardíniai logudoro-dialectusban is él, így: baranta = quaranta, bindighi = quindici, abba = aqua. De megvolt ez a régi itáliai nyelvekben (épen Közép-Itáliában); az osk-ban: pam = lat. quam, pid = quid, pis = qui, petora = quattuor; a sabell-volskban: sepis = lat. siquis; az umbriában: petur = lat. quattuor stb. Más nem latin nyelvekben is élt e hangsajátság: a messapi-ban (Déli-Itália) apia = víz; az ó-gall, kymri nyelvekben: petvar, petguar, phedwar = ó-írr kethir (uég), pempe, pimp = ó-írr: kóik (öt); epo, ep = ó-írr: ech (ló).

Ez az archaismus tehát az Apenninekben pásztorkodó románuságban fentartotta magát, mint Sardinia szigetén is, a miből a két dialectus közeli összefüggésére nem szükséges következtetni, de megállapodni abban, hogy e hangsajátság, egykor, mikor a románok Illyricumba vándoroltak; nagyobb területen volt meg az olasz népnyelvekben.

Egy más phonetikai jelenség, az l-nek r-esítése, a mi az oláht szintén jellemzi. Közép-Itáliára hívja figyelmünket. A nápolyi dialectusban találjuk az >l<, r-esítést, még inkább az ú. n. róma-umbria-maceratai dialectusban, hol az articulus l hangja is r-esül, így továbbá a toscánaiban.

Azt hiszem eljutottunk az oláhság bölesőjéhez, az Apennin hegyek vidékén, melynek pásztorkodó ma is olyan tipikus, mint hajdan volt. A pásztorkodó oláh faji típusát, nyelvét és *nemzeti nevét* csak e területről hozhatta, melyet egyfelől a latin Róma, másfelől a byzanti Románia tartott fenn a germán népek özönében.

Ez a pásztornép, midőn útra kelt, nem mehetett másfelé, mint észak-keletnek Friaul felé, a hol a hozzá hasonló furlán pásztorkodónál talán megis állapodott egy ideig, vagy közülök is esatlakoztak hozzá s együtt folytatták útjokat az illyr hegyvidékek felé. Talán ez az oka, hogy a román nyelv hangszínezetében s a szóanyagban is van valami, a mi Friaulra emlé-

keztet. Schuchardt említ ilyen analógiákat,¹⁾ pl. rum. jarbe, pjele, moarte, poartă = friauli: jarbe, piel, muarte, puarte; egyes szók, pl. beștrîn, fr. vedran (öreg, veterán); ide tartozik a szávégi d-nek z-vé változása a többes számban: rum. leopard-leoparz, friauli: leopard-leopars s mások. Az új balkáni román pásztoroknak, mint hegyi néptörzsnek, egész világnézetét a pásztori élet igényei határozták, kis szóanyagú nyelvükben legtöbb szerepe volt a pásztorság terminológiájának, mely úgy szólván a legapróbb részletekre kiterjedt.

Míg egykor a római császárok Dalmácia városaiba polgári lakosságot, kereskedőket s más elemeket telepítettek, hogy azokat a cultura emelésére használják fel (Diocletianus), addig most a rómaiság megdőlése után, minden politikai érdekkörön kívül, földhöz kötött, a világ nagy mozgalmairól mit sem tudó, boldog egyszerűségben élő népelemek ütnek tanyát a régi Róma egy alásüllyedt tartományában. A jövevény nép, kis hegyi falvakat alkotva folytatta a pásztorokdást a Drin, Narenta, Vardár dűs legelőjű mezőségein.

Az olasz pásztorok, tanyáik körül illyr (albán) és szláv pásztorokat találnak. Tudnunk kell, hogy a szlávok már a IV. század óta szerte elárasztották a Balkán-félszigetet. A jövevények s az itt talált illyrek és szlávok közt hamar vegyülés keletkezett; a hajlékony és behízelt olasz tájszólást hamar elsajátították albánok s szlávok s az mindinkább terjedt faluról falura, de az eredeti tájszólás nagy átalakuláson ment át.

A romanizált illyrek és szlávok — immár rumén-ek, a tanult szóanyagot a maguk nyelvei hangtörvénye szerint ejtették s belevitték a tanult nyelvbe, régi nyelvek szellemét és gondolkodásmódját.

Így indul meg s alakul a harmadik romanizmus a Balkánon, melynek alakulásánál az albánok mellett egyidőben kell a szlávokra is gondolnunk. Az bizonyos, hogy mindjárt az alakulás elején, az illyrismusok mellett ott találjuk a slávismusokat is a rumén nyelvben.

Egy új nyelv alakult tehát a VII—VIII. század körül, olyan tartalommal, mely csakis egy pásztor-nép életviszonyainak

¹⁾ Voelalismus des Vulgärlateins II. 46.

felel meg. Az oláh nyelv román anyaga ilyen fogalomkörökre oszlik:

Állatok, állattenyésztés: Okör, kecske, tehén, juh, kos, bányó, borju, sertés, malacz, kutya; nyáj, legelő, juhcsapás, pásztor (sertés-, tehén-, borju-, kecskepásztor), gyapju, fejés, nyírás, kérődzni, olló, etetni, itatni, teregni, kitelelés, kinyaralás; tej, sajt, vaj, savanyítás.

Házi madarak: tyúk, csirke, galamb, fecske, szárny, tojás.

Vadászat és halászat: vad, medve, farkas, róka, nyúl, őz, szarvas, hal, vadász, halász, horog, nyíl, kürt.

Méhtenyésztés: méh, méz, sejt.

Erdői, mezei állatok: holló, sas, darú, gólya, varjú, rigó, esz, kakuk, ezinka, veréb, banka, bagoly, fészek; egér, kígyó, tücsök, bagár, pillangó.

Növény s növénytermelés: fű, kalász, széna, szalma, lóhere, sarju, búza, rozs, árpa, zab, kender, len, káka, bürök, bodza, hagyma, bab, lenese, borsó, virág, gomba, cser, mól, csalán, sárgadinnye, uborka, tök, káposzta, répa, zöldség, főzelék, bor (szőlőhegy), vetni, ültetni, nyomatni.

Növényrészek: levél, lomb, törzs, gyökér, tövis, hék, fagyöngy, szár.

Erdői és gyümölcsfák: hárs-, cser-, szil-, köris-, fagyal-, nyárfa, bokor, erdő; alma-, szilva-, cseresznye-, körte-, mogyoró-, dió-, meggyfa, élőfa, szárazfa, deszka, karó.

Ház s házbereendezés: ház, ajtó, kapu, kulcs, zárni, nyitni, udvar, ablak, szék, asztal, fal, cserép.

Házi s gazdasági tárgyak: vessző, kulacs, fejsze, sarló, kés, villa, kanál, fazék, csupor, teknő, hordó, zsák, gyertya, furulya. *Érczek:* arany, ezüst, ólom, vas.

Táplálék, ruházat: kenyér, liszt (malom), morzsa, karaj, só, besózni, főzni, sütni, tűzhely, parázs, hamu, szén (szénégetés), yacsora, ebéd, olaj, cezet, bors, kása, korty, falat, tűz, begyűjtani, Varrni, szóni, tű, fonál, öv, ing, fésű, gyöngy, gyűrű.

Lótenyésztés, közlekedés: ló, esikó, kancza, nyereg, kötő-

fék, kengyel, száj, kantár, gyepelő, kötél, békó, iga, Utazás, barangolás, kocsi, kerék, tengely, utraváló (eleség), nyoma, hid.

Világ, természet, idő: világ, ég, nap, hold, csillag, föld, hegy, kő, völgy, út, ösvény, patak, folyómeder, kút, forrás, hegy-szoros, hegytető, hegyoldal, környék, hely, sár, visszhang. — Szél, szélvész, eső, hó, fagy, jég, jégeső, mennykő, harmat, dév, szárazság, Világosság, sötétség, hideg, meleg. Óra, nap, hét, hónap, esztendő.¹⁾

Társadalom: császár, bíró, ítélet, tolmács, gyűlés, nép, szomszéd, idegen, ellenség, úr, szolga, kereskedő, adásbevétel; bőrkészítő, eszterő, kovács.

Ezen eredetileg olasz anyagot a romanizált balkáni fajok a maguk nyelveinek szabása szerint idomították át. Mestereik az olasz nyelv szabása szerint a főneveket articulussal használták, azt a szó elejére függesztve, itt balkáni talajon az articulus a szó végére került, amint az az albánban van meg, s a bolgárszlávba is átment; ilyen balkanizmus a ruménben az infinitívus körülírása, a futurum képzése,²⁾ a fokozás »mais« segédszócskával, a számnévszó képzése 11—19-ig s a tízes számok képzése a szláv sutü (száz) szóval egyetemben, melyek mind újak s idegenszerűek. Ezekhez kell sorolnunk több albán és szláv kőpőzt, s a szóanyag egy részét, melynek albánból egyfelől s szlávból másfelől az alakulás első szakában, tehát mindjárt kezdetben kellett a ruménbe kerülni. Érdekes, hogy ezen alakulás folyamán régi latinság is került az oláhba, a minék csatornája az *albán nyelv* volt (lásd annak régi különvételeit).

Ez az oláh nyelv eredetének és alakulásának képe. Sajátosságos és egyetlen a romanizmus terén. Nyilvánvaló, hogy ez az alakulás nem sorozható az olasz, spanyol, portugall, provençei s francia mellé, mint azokkal egykorú testvéryelv, de azok egyikének, az olasznak, egy kései hajtásúul tekintendő, mely idegen vad talajba kerülve, annak karakterét vette

¹⁾ Az oláh nyelv egyéb anyagát e fogalomcsoportok foglalják magukba: Test és részöl, testi élet, család, névmások, számvnevek, igezők, melyek részletezéseire itt nincs szükség.

²⁾ Bár ennek a fogódorai tájnyelvben is van nyoma.

magába. Tartalmára sem egyrangú amazokkal. A nyugati román nyelvek a nemzeti társadalmak minden osztályának vérért, gondolkozását, tradícióit foglalják egybe, míg itt a társadalomnak csak egy rétege az alap, melyen új nemzet kezdett formálódni.

E kérdésnek ezzel más oldala is van, az anthropológiai. A ruménség alapja olasz, de a romanizmus terjedésével a nép complexuma generációról-generációra több balkáni anyaggal bővült, úgy hogy az így alakult ruménséget inkább az albán vagy a szláv race egy ágának tekinthetjük, mintsem itáliainak.

Hogy az illyr népnek nagyobb, egymástól messzebb lakó törzsei vették be a romanizmust s ruménekké lettek, az albán nyelv mai két dialectusa a tosk és ghég kézzelfoghatólag bizonyítja. A két dialectust többek közt egy hangajáság jellemzi, ugyanis az egyikben r, a másikban n hang érvényesül bizonyos esetekben, pl. Toskeria = Toskenia (Albánia egy vidéke), seinteria = seintenia (egészség), mbreteria = mbretenia (királyság) stb., ugyanezt találjuk az oláh dialectusokban is, pl.: ferestra = fenestra, ariră = arină, çire = çine, bire = bine.

A jelentésában is mindenféle albanizmus nyilatkozik. Az albánban a latin orbus (árva) szó vak értelemben van meg, így az oláhban is; a conventus, a mi eredetileg intézmény, az albánba szó, beszéd értelmet nyert, mert a római conventusokban a tárgyalás szóbeli volt, így van ez a ruménben is.

A ruménség, a mint olasz, illyr és szláv pásztorelemekből alakult meg, pásztor maradt továbbra is. Járt-kelt a hegyeken, a merre legelőt talált nyájainak. Hegy, erdő, mező az ő hazája, melyet szeret s melynek dícséretét dalaiba fűzi. Mint nomádnép rajokat bocsátott, melyek elkalandoztak Görögországig és máshová, a mit később fogunk látni.

A ruménség, mikor a nyelvamalgama megindul, már keresztény. Az Olaszországból érkezett dialectus latin keresztény terminológiát hozott Illyricumba.³⁾ De a Balkánon ekkor a

³⁾ Isten, uristen, mindenható, ég (menny), kereszt, oltár, keresztelés, hit, hínni, angyal, imádság (szentiháromság, lélek, feltámadás,

latin kereszténység már elzúllott; a bizanti kereszténység görög nyelvet használ, a szlávok pedig, kik a Dunától Macedoniáig elhatalmasodtak, a szláv kereszténység körében fejlenek, mint ilyenek alkotnak birodalmakat s küzdenek a hegemoniáért, a görög elemmel.

Az oláhság megérzi e viszonyokat; latin egyházi terminológiája mellett görög eredetű egyházi műszavai is vannak, de még több szláv, melynek baladó kultúrája ezerféle szállal fűzte magához a ruménséget, ezt a sajátságos népelemet, melynek nyelve bár latin származású, egész lényére nézve kívül áll a latin civilizatio körén, melyből a közvetítő forrás sekélységénél fogva az egyházi tradíciókon kívül úgyszólván semmit sem örökölt.

Így történik az az eset, a mit eddig a nyelvészek nem tudtak megérteni, hogy míg a latin fajok mindenütt, a hová lábukat tették a cultura magvait szórták szét, a Balkánon a szlávok vették át, e hivatást s egy latin nyelvű népet vontak a cultura sorompói közé. A balkáni ruménség, mikor a történetben feltűnik, már szláv egyházban él. A fényes ochridai bolgár érsekség az, mely alá a szerteszéjjel lakó ruménség is tartozik. E népet a szlávok vlachnak (oláhnak) nevezték, mert a szláv nyelvekben, vlach, latint, olaszt, románt jelent.

A szláv egyház és társadalom hatása alatt egyfelől, a folytonos vérvegyüléssel másfelől, mely az oláhságot, mint fajt gyarapítja, a primitív szavak egész tömege, de a kultúrások nagy és szellemileg becses csoportjai is elárasztják a rumén nyelvet s azt a pásztorélet alacsony színvonaláról, lassan a szláv társadalom magasabb niveaujára emelik fel. Így találjuk tehát, hogy az oláhnban a társadalom, állam, földművelés, mesterségek s egyéb tanultság (elvont fogalmak) kifejezései nagyon kis kivétellel szláv forrásból vannak merítve.

Szláv társadalomban élve, a nének kiegészítő része volt, nemzeti nyelvét nem írják; szláv papok gondoskodnak lelki üdvéért. Ha jól fogom fel a dolgot, az oláh nyelv valami

hiszekeggy, úrvasora, eskü, pap, papíruha, ümep, virágvasárnap, pünkösd, farsang, esküvő (korona), halotti tor, sir, — továbbá e szavak, melyek a keresztény vallásantitással függnek össze: iskola, tanulni, értelem, érteni, figyelni (odahallgatni), írni, betű, ének.

rejtve nőszó jelenség volt, melylyel semmiféle, magát megkülömböztetni akaró, nemzeti egyéniség nem járt. Valami észrevétlen folyamat volt az, mely a társadalom alsóbb rétegeit öntudatlanul kapcsolta össze, a felsőbb társadalmi rendekkel szemben.

Az bizonyos, hogy az oláh, vlach fogalma a Balkánon a merre csak nyomát látjuk, mindig határozatlan, ingadozó, de mindig a legalsóbb néposztálynak megnevezésére szolgál. A Balkán talaján megalkult jobbágyság melegágya volt. Így történt, hogy az eredetileg olaszt, románt jelentő vlach szó, idővel, mikor szláv s más balkáni pásztorlemek tömegesen oláhosodtak el, e név általában pásztort kezdett jelenteni, olyan társadalmi rendet, melyel szemben a földbirtokos és városlakó szláv, görög magát megkülömböztette.

Így megértjük a szerb királyok intézkedéseit a szerbiai vlahokra nézve; megértjük, miért lett oláhvá (a jogban) a szerb, ha oláh nőt vett feleségül, mert »szerb«² alatt a földműves szabad embert értették, a pásztorságot űző jobbágy oláhokkal szemben.

*

A mit eddig az oláhokról elmondtam, arra első sorban a nyelvnek analysise vezetett. Az írott történet nagy későn kezd az oláhsággal foglalkozni.

Ismét nem tudjuk pontosan megjelölni az időt, mikor? de csak akkor, midőn a magyar királyság már régen megvolt alakulva, kezdenek a balkáni néptörzsek a Dunán áthuzódni.

Először, mint tudjuk, Szörénység szélén, az Olt folyó körül tümedeznek fel II. Endre korában oláhoknak és brodnikoknak (pásztor és révész) nevezett balkáni elemek. A király rendelkezik velük s kenézeiket nevezi meg, a kik alatt élnek. Ekkor a kúnok ülnek az Olton túl a Fekete-tengerig, s a király a Johannita lovagrendet küldi le, hogy az országot beütéseik ellen védelmezzék.

Mikor a tatárjárás idején a kúnok egy része Kuthen királyuk alatt Magyarországon telepedett le, az aldunai síkon mind sűrűbb oláh és bolgárszláv lakosság kezd letelepedni. Ezek a XII—XIV. században Erdélybe is átszállingóznak, anélkül, hogy az új jövevényekről eleinte tudomást is

vettek volna; később mindinkább gyarapodnak számban s felhatolnak Máramarosig kenézeik és vajdái alatt.

Ezzel kezdődik az oláhság történelmi korszaka. Míg a Balkánon nem volt egyéb, ide-oda barangoló nomád gyűlevész népmél, a melynek saját hazája schol sem volt, itt a Duna völgyének termékeny rónáin, s Erdélyben, egy régibb művelt nemzet kötelékébe jutva: — jövő nyílt előtte.

Magyarország a Kárpátok keleti lénczolatáig ér s a Szörényi bánság a Duna s az Olt között az ország kiegészítő részét képezi. Az azontúl eső országrésznek Cumániának is souverainje a magyar király, a Szerethig s a Pruthig, a hol IV. Béla a kún püspökséget alapítja s a Rex Cumaniae címet is felveszi.

A Cumánia területén gyülekező oláhok s szláv bolgárok az olt talált kún és jász töredékekkel együtt másfél századig éltek a magyar királytól függő viszonyban, mígnem az Anjouházi királyok korában a kún eredetű Bassaraba család emelkedik fel Havaselföldön s szembezáll a magyar királlyal s megtagadja hűbéri adót.

Az aldunai történetek ez időből még nincsenek megírva. Az adatok gyérek és kuszáltak, de az ethnologus szeme előtt lassanként megvilágosodik egy históriai tény, hogy Havaselve és Bulgária történetében a XIII—XIV. században a kúnok játszáik a főszerepet, a mi eddig kéllőleg méltatva nem volt.

Bulgáriában ez időben kún dynastiák ragadták magukhoz az uralmat, illetőleg megújították Bolgárországot, melyet hajdan a VII. század végén a volgai bolgárok alapítottak s melyet 1018-ban II. Basiliós byzanti császár semmisített meg.

Basiliossal, mint tudjuk, Bolgárország byzanti tartományvá süllyedt, s szinte kétszáz évig maradt az, mígnem Péter és Asen forradalma 1186-ban újra függetleníti Bulgáriát — kúnok segítségével, — mely II. Johannes Asen alatt (1210—1241.) éri el virágzása tetőpontját. De utódai alatt ismét aláhanyatlott az állam s újra ural-altáji befolyásra van szükség, mely a szláv-bolgárságban hiányzó politikai erőt és képességet pótolja.

Az bizonyos, hogy a XIII. század végén ismét az ural-altáji kúnok folynak be a bolgár viszonyokba. A kún eredetű

I. Terterij György (1280—1292.) alkot dynastiát Tirnovóban; Viddinben pedig a szintén kún Sismanidák uralkodnak Bulgária másik (nyugati) felén; egy harmadik kún főnök, Eltimir, a Pontus mellett uralkodik, egy félig független tartomány felett.

Jiríček, a bolgárok történetírója, kún eredetűnek mondja a két dynastiát, de mint szláv nem látja, hogy e jelenségnek mélyebb oka van, még pedig az ethnologiai alap, melyet a Krintól kezdve le a Dunáig a jász-kún elemek jelenléte karakterizál, kik a náluknál számosabb szláv és oláh népek fölé tudnak kerekedni s azok politikai mozgalmát képesek vezetni.

Igy volt ez Havaselföldön is. Mint más alkalommal kimutattam, a Bassaraba név, melynek teljes alakja Bassarabin: a magyar böszörménynek felel meg, s egyjelentésű a buzurmánnal (vagy muzulmánnal), a mint Dél-Oroszország tatár és szláv népei a mohamedánokat nevezik. A Bassarabák tartományát Dušan szerb király törvénykönyve basarabin földnek írja (basarabinu zemlju), Viddini Mihály bolgár császár (1323—1330.) egyik szövetségese pedig valami jász fejedelem (Gospodstvo Jassko) volt, a kiról czímén kívül egyebet nem tudunk, de tudjuk azt, hogy I. Lajos királyunk alatt 1365-ben Viddin környékén jászok laktak, tudjuk a képes krónikából, hogy a Lajos király ellen harczolt Bazarád (Bassaraba) oláh vajda hadseregének egy része jászokból (sagittariusok) állt, tudjuk Bassaraba Dán vajda egy 1385-ik évi leveléből, hogy az Olt egy pontját Kumanski brodnak (kún rév) hívják, egy későbbi 1576-iki oláh oklevélből pedig, hogy Viddinnel szemben, az oláh részen, a mai Kalafat körül, egy Kumaniy nevű hely volt (Selo ezs se zovet Komanij ezs sut bliz kod Idin), s tudjuk, hogy Oláhország területén szerte jász-kún helynevek vannak maig. Romanacz kerületben van egy Gura Jašuluj, Ardzesben két Valea Jašuluj, Urzičeni város közelében egy Jaš vagy Ungureni (a mi a jászok nyelvi viszonyára is vet világot). Még több emléke van a kúnoknak: Komana (Vlaska kerület), Komanka (Romanacz, Valcea, Ardziš), Komanešti (Bákó, Mehedincz, Kovorluj, Gorz, Dorohoj), Komancza (Olt), Koman (Nyamecz, Bákó kerületekben). S ott van még tovább Jasí,

régen Jászvásár, melynek környéke »Czinutul Jasilor«, a fanarióták koráig szerepel az oláh oklevelekben.

A Bassarabák, Vojvoda Transalpinus vagy Vojvoda Ungrovlachiae címmel élnek, mióta a történelemben felmerültek; ekkor már alkalmasint szlávok voltak bojárjaikkal egyetemben, mint a Terteridák és Sišmanidák Bulgáriában. E címek jelzik Havaselve viszonyát a magyar királysághoz; tudjuk, hogy a magyar királyok a Bazarátok némelyikét szörényi bánokká is nevezték ki, a mi még világosabban arra mutat, hogy a havaselvi vajdák kezdetben a magyar királynak olyan főtisztviselői voltak, mint az erdélyi vajda, a macesói bán stb.

Havaselve tehát az a föld, hol az oláhság első államalakulása feltűnik. Havaselve mellett egy másik oláh tartomány is keletkezett, Moldva, hol az oláhokat ruthének, jászok és erdélyi szászok előzik meg mint államalkotó és városi elem, de mindezen fajok a Balkán felől sűrűn betóduló szlávokban és oláhokban elenyésztek.

Érdekes és nagyon fontos, hogy a két oláh vajdaság állami és egyházi nyelve a bolgár-szláv; a vajdák címében, az udvartartásban, az állami functionáriusok egész terminológiájában Bolgárország tradícióira ismerünk. Világos, hogy a két oláh vajdaság megnépesülése szoros összeköttetésben van a Balkán-félszigeten lefolyt, szakadályos hullámzó politikai eseményekkel, melynek az utolsó lökést a törökök adták meg, midőn 1398-ban Bolgária végleg megszűnt állam lenni.

Az új országokban lassanként városok alakultak, Bukarest, Tirgovist s több más -est, -esti végzettel, a minő helynevek tömegesen vannak ma is Albánia egy részében, hol egy Bukurist nevű község is előfordul. Alakulnak monostorok s kolonyereik Ochrida mellől, Prilepből jönnek, a miből szinte látjuk a migrációt Illyria (nyugati Bolgária felől) a Duna völgyébe s a Kárpátok vidékeire.

Havaselve gyarapodásával annak egyházi élete mindinkább tömörül; a római catholicismus, mihez az első Bassarabák hajlani látszanak, az orthodoxismusban enyészik el.

Bassaraba Sándor vajda kérelmére (1342—1365.) a konstantinápolyi patriarcha metropolitát nevez ki Havaselföld,

vagyis Ungrovlachia részére, s e cím máig fennmaradt; — a mai független Románia metropolitája, a Bukarestben székelő érsek, mindig a régi archaikus: »Archiepiscopu și metropolitu alu Ungrovlachiei« címmel él.

A nyelvi különbség a két vajdaság úri és alsóbb elemei közt, vagyis a bojárok és pópák s a jobbágy ruménség közt sokáig tartott még, csak nagy lassan románosodtak el a földművelő szláv községek, a városok vegyes lakossága s a felsőbb osztályok, mígnem egyszer beállt az az időpont, körülbelül a XVI. század végén, mikor az egyházi szláv nyelvet a papokon kívül már alig értette valaki.

Erre rá történik egy esemény, mely újabb fordulópont az oláhság életében. Míg egykor a kún Bassarabák államilag szervezik az oláhságot, most egy másik culturhatás, magyar részről éri s egész erejével övezi át az oláhokat. Az erdélyi protestáns fejedelmek, hogy az országukban lakó oláhságot a protestantismusnak megnyerjék, kiszabadították az ó-szláv nyelv nyűgéből, mely rájuk a balkáni viszonyok folyományaként még mindig nehezedett. Felhasználva a már akkor felmerült kísérleteket, lefordították számukra a katekizmust s a bibliát rumén nyelvre, s így a megszületett rumén liturgikus nyelvet ráparancsolták az orthodox papokra. Ez az intézkedés eleinte nagy ellenszenvet keltett a tudatlan, babonás papság körében, a kik az újításban a vallás romlását vélték látni.

Az erdélyi fejedelmek törekvéseit a protestantismus terjesztésére az oláhoknál alig követte valami siker, de egy új nemzet született meg, a rumén, mely ez időtájt már magába olvasztotta volt az idegen ajkú felsőbb társadalmi elemek nagyobb részét. Az Erdélyben diadalra jutott egyházi nyelv a vajdaságokban is tért foglalt s a XVII. század második évtizedében a szláv helyett államnyelvévé is lett.

Az egész társadalom rumén volt nyelvben, de a társadalmi különbségek jogban s tradíciókban továbbra is maradtak a régiben. A bojár adja, veszi pénzen az oláh jobbágyot, s a szerződéseken, melyek oláh nyelven vannak írva, »rumens« alatt jobbágyot, parasztot, rabszolgát értenek, mint egykor Szerbiában vlach név alatt. A büszke Róma neve, mely egykor olasz pásztorok ajkán került a Balkán legelőire, a nyelv-

amalgama s a társadalmi viszonyok alakulásának folyamán így lesz egyjelentésű a selav-*val*, mert a vajdaságokban nemzeti öntudat még nincs ekkor, csak az úr és szolga, a bojár és rumün közti különbség tudata, és még nagy időnek kell elmúlnia, hogy a román név nemzeti névvé alakuljon.

A rumün irodalmi nyelv, immár a társadalomnak, államnak s egyháznak nyelve gyorsan emelte a nemzetet úgy Erdélyben, mint a vajdaságokban, de még inkább egy újabb fordulat, ismét magyar részről indítva, midőn t. i. I. Lipót király korában Kollonics Lipót bíbornok-prímás az oláhság nagy részét az egyházi unióba vitte. A római catholicismussal érdekközösségbe lépve, a nyugati műveltség esaternái nyitak meg az oláhoknak. Tehetséges fiatal papok tanulnak Rómában s lelkük előtt nagy látókör nyílik meg. Érzik, hogy nyelvük úgy cseng, mint más román nyelvek, hogy fajukat e nyelv a nagy Róma világhódító népéhez kapcsolja. De fajuk történeteiről mit se tudva, megszületik a *históriai képzeldés*.

Európában ekkor mindenütt azt hitték, hogy az oláhság a rómaiak maradványa a trajánsi Dáciaiban, a minék feltalálója Bonfinius volt (Mátyás király udvarában), s megíródtak az első oláh történeti könyvek Sinkai Sinkay György és Dieső-szentmártoni Major Péter gör. kath. papok buzgalmából, vitatva népük ősi származását s a jogot Dácia örökségére, melyet a magyarok vettek el erőszakkal. Kutatni kezdték a nyelvet is, melyet dako-roménnak neveztek el, melyet ekkor még a darabos, barbár szláv betűkkel (ku patkove) írtak s kisütöttek, hogy az oláh nyelv régibb a latinnál; tudniillik nem az oláh nyelv származott a latinból, de ellenkezőleg az oláh nyelv Latinus ősi nyelve, melyből az irodalmi művelés fejlesztette ki a latin nyelvet.

E kijelentés irányt szabott a oláh nyelvészetnek. Iskolázott oláhok restelleni kezdték, hogy nyelvük telisded teli van szláv s egyéb »barbarismusok«-kal; azt külső erőszakos hatásnak tulajdonították, mint a szláv egyház uralmát is, nem is sejtve, hogy ez volt az a melegágy, melyből az oláh nyelv gyöngé hajtása fejlteni és lombosodni kezdett s hogy a rumün nép fajilag a szlávstól el se választható s megkezdődött az úgynevezett »nyelvtisztítás« minden vonalon. Tudós nyelvészeik

latinságuk képzeletében neki estek az oláh nyelvnek s kezdték abból írtani mindazt a mi nem latin (szláv, magyar stb. elemeket), s az így keletkezett sűrű hézagokat latin szavakkal tömni be, hogy a megromlott nyelvet visszahelyezzék *régi állásába!*

Valami képtelen kontárkodás volt ez, a nemzeti cultura czíme alatt, a mire hiába keresnénk analógiát a népek történetében. Lassanként elő is állt egy új irodalmi nyelv, egy históriai falsum, a nemzet egyéniségét megtagadó tákolmány s ezen a lélek nélküli nyelven jelenik meg ma minden szellemi termékük. Ezt a *megjavított* nyelvet az egyházba, népiskolába is bevitték, a miből természetesen alig ért meg valamit a nép, mely mindig azt a históriai nyelvet fogja beszélni, mely a történelem folyamán át, mint a kavicsokat lömpölygető patak indult meg s századok folyamán át öltött alakot, a mely nyelvhez az oláhnak minden faji tulajdonsága, szíve, gondolkozása, humora, világnézete, lelki életének minden nyilatkozata össze van nőve.

1864-ben megalakult a »bukaresti román akadémia« is, mely a nemzet lelkesülttségéből, a leggazdagabb tudományos intézetek egyike Kelet-Európában. Nagy mértékben megindult az irodalom művelése, különösen a történelem s a nyelvészet. Könyv könyv után hagyja el a sajtót, mindenike e jelszóból indulva ki: Rómaiak vagyunk, Traján colonusainak ivadékai, Dácia örökösei! s felhalmozódik a könyvtárakban a nyomtatott papír, a minék értéke épen semmi.

Vannak emberek az oláhok között, a kik látják e csalfa irány metelyét s levonják belőlük a consequentiákat a jövőre, mely hamis culturával nem áltathatja magát soká; de szavait elnyomja a többség, az uralkodó irodalom, mert a tudomány politikai nagyzólással szövetkezve, kénytelen a megkezdett úton haladni. De legtöbben meg se tudják érteni a tudományos kutatások konkrét eredményeit; hiszen a nyugati irodalom java része is a régi csapáson jár még e tekintetben s szinte hihetetlen, hogy egy olyan kapacitás, mint Mommsen, egy ilyen kérdést, mely immár egy három évtizedre terjedő vitairódmalmat hozott létre, jóformán csak úgy mellékesen érint, midőn utolsó

nagy munkájában (Römische Geschichte V. 490.) írja, hogy: »a rómaiak Dácia-t romanizálták s e romanismusból származik az oláh nép.«

Még csak egyet.

Az ethnologia azt tanítja, hogy az ember olyan productuma a természetnek, mint bármely más teremtmény; léte a természeti viszonyoktól függ, onnan veszi individualitásának egész szabását. A nemzeteknek faji vonásaik vannak, melyek nagy időközön keresztül érvényesülnek, vagy érvényesülni akarnak. E jellemvonásokat a race egyéni képességei, véralkata, a geographiai viszonyok s ki tudja ma még, minő tényezők formálták ki: csak jelenségeket látunk; így például, hogy a népek vándorlásaik közben, vagy bármely más változás alkalmával, midőn helyet eszerélnek, mindig régi hazájuk természeti viszonyaihoz hasonló területeket keresnek, hogy életmódjukat tovább folytassák. Pásztor-nép, ha legelője elpusztult, új legelőt keres, városok lakossága ismét városokat fog keresni; így volt ez Dácia rómaiságával, mely a góthok elől kivonult a tartományból s elszéledt más tartományok városaiban; így szóródtak szét a zsidók, örmények, görögök Európa, Ázsia városaiban. Az Európát keresztül kasúl barangoló cigányokat sokszor igyekeztek földművelőkké tenni, sikertelenül. Csak ott alakult át a népek életmódja, a hol a viszonyok nyomása elől nem tudnak kitérni, de legtöbbször idegen vér felvétele hoz létre új alakulást a nemzet hajlamaiban. Mi magyarok lovas nomád nép voltunk a honfoglaláskor s földművesekké az itt talált szláv népek beolvasztásával lettünk, városainkat s polgári elemünket olaszok és németek beolvasztásának köszönhetjük, ezektől származik az ipar, műveltség sok neme s európaisodásunk sok tényezője; a hegyvidéki tót vitte be fajunkba a vállalkozó szellemet, a pénzzel bánás tudományára izmaeliták, görögök, örmények tanítottak, vagy taníthattak volna, ha ilyet meglehetne tanulni; most a zsidóktól várjuk, ha teljesen beolvadnak a magyarságba, hogy fajunk új jellemvonással fog gyarapodni.

Az oláh, a mint az Apenninekben s a Balkánon hegyvidékekhez szokott, vándorlásaiban mindig hegyet, legelőt kere-

sett. Átjött a Kárpátokba s elkalandozott Galicián át Siléziáig, a hol Teschen körül voltak oláh telepek; Macedónia felől rajokat bocsátott Szlavóniába, Krajnába, Isztriába. Moldova felől kiáradt a Pruth-Szeret mezőségeire s elszállingózott a Kaukázusig, hol az abcház-föld szomszédságában jeleznek az ethnographiai térképek egy oláh telepet. Legkedvesebb foglalkozása az oláhnak ma is a pásztorkodás; Erdélyben s a magyarországi megyékben, Havaselvén és Moldvában csak akkor lett földművelő, mikor szláv és magyar néprétegeket romanizált; így van a városokkal is, azokat bolgárok, görögök alapították, Jassy és több más moldvai város magyar alapítás; az oláh nyelvnek a vásár, falu megnevezésére szláv szavai vannak, az oraš (város) szót pedig a magyarból vette.

Az oláh continuitásnak olyan magyarázata, hogy Dácia bukása után Sarmizegetusae, Apulum, Napoca, Porolissum stb. coloniák lakosságának egy része — tehát *városlakók!* — nem vándoroltak ki Moesiába, a mint azt Eutropius írja meg, de a hegyekre menekültek a góthok elől s ott *pásztorkodást* űzve mai napig fentartották magukat (!), a mint Xenopol tanítja, annyira természetellenes, hogy első tekintetre szembe kell szöknie annak, a ki az ethnológiának, csak a legkezedetlegesebb elveivel is tisztában van.